

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

239

Usługi społeczne wobec rodziny

pod redakcją

Adama Kubowa

Joanny Szczepaniak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2011

Recenzenci: Katarzyna Zamorska, Józef Zarzeczny

Redaktor Wydawnictwa: Dorota Pitulec

Redakcja techniczna i korekta: Barbara Łopusiewicz

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja dofinansowana przez Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej

Publikacja jest dostępna na stronie www.ibuk.pl

Streszczenia opublikowanych artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2011

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-244-4

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp.....	9
------------	---

Część 1. O roli usług społecznych wobec rodziny – rozważania teoretyczne i koncepcyjne w kontekście wybranych problemów społeczno-ekonomicznych

---

Sławomir Maciejewski , Dobro rodziny a konstytucyjne zadania państwa.....	13
Maria Gagacka , Aktywna polityka społeczna i ekonomia społeczna jako instrumenty wsparcia rodzin.....	24
Adam Kubów , Usługi społeczne w gospodarce rynkowej.....	41
Joanna Szczepaniak , Miejsce usług społecznych w polityce społecznej wobec rodziny – uwarunkowania i dylematy rozwoju.....	56
Dariusz Szrejder , Animacyjna funkcja usług społecznych na rzecz rodziny..	73
Marta Makuch , Usługi społeczne a problemy rynku pracy w XXI wieku. Polska na tle polityki Unii Europejskiej.....	80
Stanisław Kamiński , Usługi społeczne a ich odbiorcy.....	93

Część 2. Usługi społeczne w lokalnej polityce społecznej – diagnoza i przykłady

---

Beata Ziębińska , Wsparcie rodzin przez ośrodki pomocy społecznej. Analiza statystyk z lat 2001-2010.....	105
Jacek Pluta , Usługi społeczne i praca socjalna a praktyka funkcjonowania ośrodka pomocy społecznej.....	120
Emilia Nassalska , Wsparcie społeczne dla ubogich kobiet.....	130
Andrzej Gołębiowski , Lokalny system wsparcia dla rodzin dotkniętych chorobą alkoholową.....	141
Renata Maciejewska , Sytuacja życiowa oraz formy pomocy bezdomnym kobietom na Lubelszczyźnie.....	150

Część 3. Usługi społeczne w kontekście wybranych problemów dzieci i ich rodzin

---

Dorota Moroń , Zmiany w zakresie instytucjonalnej opieki nad dziećmi do lat trzech w Polsce.....	165
Aleksandra Gromelska , Realizacja świadczeń w zakresie leczenia uzdrowiskowego dzieci w Polsce (ze szczególnym uwzględnieniem województwa dolnośląskiego).....	177

Maja Piotrowska , Jak pomóc dziecku w obliczu rozwodu rodziców? Poradnictwo i mediacje dla rozwodzących się rodziców.....	188
Krystyna Skurjat , Dialog pozorny jako zagrożenie porozumienia w rodzinie	201
Marzena Sendyk , Praca z rodzinami dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej.....	214
Katarzyna Milek , Zabawa w profilaktyce i eliminowaniu problemów emocjonalnych dziecka i wspierania rodziny	224
Małgorzata Wróbel , Wpływ warunków mieszkaniowych na dzietność w miastach 100-tysięcznych i większych w Polsce w latach 1998-2008.....	234

Część 4. Usługi społeczne wobec osób niesamodzielnych i starszych – stan i postulowane rozwiązania

---

Mateusz Błaszczyk , Usługi opiekuńcze i społeczne jako wsparcie rodzin osób niesamodzielnych.....	253
Izabela Buchowicz , Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w polskim systemie edukacji.....	268
Agnieszka Makarewicz-Marcinkiewicz , Edukacja podstawowa dziecka niepełnosprawnego w polskim systemie oświaty	277
Bożena Kołaczek , Usługi edukacyjne i opiekuńcze dla dzieci niepełnosprawnych.....	286
Olga Kowalczyk , Usługi pomocy osobistej jako wsparcie rodzin z osobami niepełnosprawnymi.....	298
Krystyna Gilga , Usługi społeczne na rzecz studentów niepełnosprawnych ...	304
Ewa Janion , Przeciwdziałanie zjawiskom wykluczenia społecznego i braku aktywności zawodowej rodziców dzieci niepełnosprawnych. Usługi Akademickiego Klubu Integracji Społecznej w Zielonej Górze.....	313
Jolanta Lipińska-Lokś , Działania Stowarzyszenia Pomocy Osobom Autystycznym „Dalej Razem” jako przykład inicjatywy społecznej na rzecz osób z autyzmem i ich rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym ...	323
Stella Grotowska , Stary człowiek i jego rodzina w niestabilnych czasach. Uwagi na marginesie rozważań o usługach społecznych wobec rodziny	332
Łukasz Jurek , Usługi społeczne wobec rodzin z niesamodzielnym seniorem	341
Maria Łuszczynska , Usługi społeczne dla rodziny seniorskiej – stan obecny i perspektywy rozwojowe	352

Summaries

Part 1. On the role of social services towards family – theoretical and creative discussions in the context of selected socio-economic problems

---

Sławomir Maciejewski , The good of the family and the constitutional tasks of the state.....	23
Maria Gagacka , Active social policy and social economy as forms of support of families.....	40
Adam Kubów , Social services in market economy.....	55
Joanna Szczepaniak , Place of social services in social policy to family – conditions and dilemmas of development.....	72
Dariusz Szrejder , Animation function of social services for families.....	79
Marta Makuch , Social services vs. challenges and problems of labour market in the XXI st century. Poland compared to the policy of the European Union.....	92
Stanisław Kamiński , Social services and their recipients.....	101

Part 2. Social services in the local social policy – diagnosis and examples

---

Beata Ziębińska , Assistance provided to families by public assistance centres. An analysis of statistics for the years 2001-2010.....	119
Jacek Pluta , Social services and social work vs. welfare center practical functioning.....	129
Emilia Nassalska , Social support for poor women.....	140
Andrzej Gołębiowski , System of local support for families affected by alcoholism.....	149
Renata Maciejewska , Life situation and forms of assistance to homeless women in Lubelski region.....	161

Part 3. Social services in the context of selected problems of children and their families

---

Dorota Moroń , Changes in institutional care for a child up to three years in Poland.....	176
Aleksandra Gromelska , Implementation of services within the scope of health resort treatment of children in Poland (with a special focus of Lower Silesia voivodeship).....	187
Maja Piotrowska , How to help a child in the face of their parents divorce? Counselling and mediation for divorcing parents.....	200
Krystyna Skurjat , Illusory dialogue as a threat of agreement in the family...	213

Marzena Sendyk , Work with families of children placed in foster and residential care.....	223
Katarzyna Milek , Play in the prevention and elimination of emotional problems of the child and family support	233
Małgorzata Wróbel , Influence of housing on total fertility rate in Polish cities of 100 thousand and more inhabitants classified according to the regions in the years 1998-2008.....	250

Part 4. Social services towards dependent and elderly persons – state and postulated solutions

---

Mateusz Błaszczyk , Social care services as a family caregivers support.....	267
Izabela Buchowicz , Pupils with special educational needs in the Polish educational system.....	276
Agnieszka Makarewicz-Marcinkiewicz , Primary education of a disabled child in the Polish educational system.....	285
Bożena Kołaczek , Attendance and education services for disabled children..	297
Olga Kowalczyk , Personal assistance services as a support for families with the disabled	303
Krystyna Gilga , Social services for disabled students	312
Ewa Janion , Counteraction to the phenomena of social exclusion and the absence of the vocational activities among parents with disabled children. The offer of The Academic Integration Club in Zielona Góra	322
Jolanta Lipińska-Lokś , Actions of the autistic people help association "Together forward" as an example of social initiatives for people at risk of social exclusion and their families.....	331
Stella Grotowska , Older man and his family in turbulent times. Remarks on the margin of the discussion about social services	340
Łukasz Jurek , Social services towards families with dependent elderly	351
Maria Łuszczynska , Social services for elderly families – <i>status quo</i> and perspectives.....	362

Maja Piotrowska

Uniwersytet Wrocławski

JAK POMÓC DZIECKU W OBLICZU ROZWODU RODZICÓW? PORADNICTWO I MEDIACJE DLA ROZWODZĄCYCH SIĘ RODZICÓW

Streszczenie: W naszym kraju co roku wzrasta liczba rozwodów. Według danych GUS w 2009 r. zanotowano w Polsce rekordową liczbę rozwodów – 72 000. Prognozuje się również, iż w kolejnych latach należy się spodziewać bardziej tendencji rosnącej niż malejącej, jeżeli chodzi o liczbę rozwodów w naszym kraju. Tym samym rośnie liczba dzieci, które będą wychowywane w rodzinach rozwiedzionych. Rozwód rodziców stanowi wydarzenie krytyczne dla całego systemu rodzinnego. Szczególnie narażone na negatywne następstwa rozwodu rodziców są małe dzieci lub dorosłe już dzieci. Artykuł porusza problematykę dotyczącą rozwodu w rodzinie oraz zawiera praktyczne wskazówki dla specjalistów pracujących z rodzinami, jak i dla rodziców stających w obliczu decyzji rozwodowej. Prezentowany tekst szczególnie akcentuje różne sposoby pomocy i wsparcia ukierunkowane na dziecko rozwodzących się rodziców.

Słowa kluczowe: rozwód, rodzina, dziecko, poradnictwo rodzinne, mediacje rozwodowe.

1. Wstęp

Rozwód jest jednym z największych traumatycznych przeżyć współczesnej rodziny, ponieważ w świecie pełnym napięć, konfliktów i zagrożeń zostają osłabione tak ważne wyznaczniki stabilizacji, jak: poczucie więzi uczuciowej, ontologiczne bezpieczeństwo czy przewidywalność przyszłych zdarzeń. Rozwód stanowi zjawisko coraz bardziej powszechne w przestrzeni społecznej, dotykając co roku wiele tysięcy rodzin w Polsce. W 2009 r. według danych GUS zanotowano rekordową liczbę rozwodów w naszym kraju – 72 000. Należy się również spodziewać, że w następnych latach będziemy mieli do czynienia raczej z tendencją rosnącą niż malejącą, jeżeli chodzi o liczbę orzekanych przez sądy decyzji rozwodowych¹. Rozwód jako wydarzenie krytyczne wywiera ogromny wpływ na życie osobiste, rodzinne, społeczne i zawodowe małżonków oraz w dużym stopniu oddziałuje na osobowość ich dzieci. Prawodawstwo przyspieszyło przeprowadzenie rozwodów, umożliwiło otrzy-

---

¹ A. Janus, *Rekordowa liczba rozwodów w Polsce*, <http://www.rozwody.wieszjak.pl/217577/Rekordowa-liczba-rozwodow-w-Polsce.html> (otwarcie wielokrotne 01.2011).

mywanie rozwodu bez orzekania o winie któregoś z małżonków. Celem priorytetowym w sprawach rozwodowych uczyniło zagwarantowanie dobra małoletnich dzieci, ale niestety, nie jest w stanie spowodować, by rozwód stał się emocjonalnie łatwiejszy.

2. Rozwód w rodzinie. Zarys problematyki

By móc zrozumieć skomplikowany i wielowymiarowy charakter rozwodu, warto się odwołać do koncepcji P. Bohannana, który wyróżnia sześć jego typów, rozumianych jako odrębne jakościowo obszary, w których rozgrywają się poszczególne działania jednostki wraz z ich następstwami:

1. *Rozwód emocjonalny*, zapoczątkowujący oddalenie się partnerów, którzy przestają angażować się w małżeństwo, a ich wzajemne relacje cechuje niechęć, obojętność i zanikanie pozytywnych uczuć.

2. *Rozwód legalny*, który stanowi potwierdzenie, że decyzja o rozstaniu jest niezmienna i wymyka się poza dotychczasową sferę prywatną, by zaistnieć jako fakt społeczno-prawny.

3. *Rozwód rodzicielski*, który z kolei charakteryzuje się zmianami w relacjach rodzice-dzieci. Jego istota polega na uregulowaniu kilku problemów, tj.: ustanowieniu rodzica opiekuńczego, wskazaniu miejsca zamieszkania dzieci, określeniu typu opieki oraz oddzieleniu kontaktów partnerskich od kontaktów rodzicielskich.

4. *Rozwód ekonomiczny*, obejmujący zmiany, jakie dokonują się w sytuacji materialnej rodziny. Wiąże się z podziałem majątku oraz pogorszeniem zaspokajania potrzeb przez jej członków.

5. *Rozwód środowiskowy*, dotyczący zachodzących zmian w życiu towarzyskim rozwiedzionych osób. Związany jest ze zmianą stanu cywilnego rozwiedzionej pary.

6. I wreszcie *rozwód psychiczny*, który sprowadzany jest do procesu uzyskiwania psychicznej autonomii poprzez odseparowanie się od wpływów byłego partnera. Polega na rekonstrukcji własnej tożsamości, zmianach w poziomie samooceny, zmaganiu się z silnymi negatywnymi uczuciami oraz tworzeniu nowych planów na przyszłość².

Każdy z wyróżnionych obszarów jest niezwykle istotny. Każdy w sposób zasadniczy zmienia dotychczasowe życie osób doświadczających rozwodu.

Rozwód prowadzi do istotnych zmian w obrębie rodziny. Przed rozwiedzionymi małżonkami stają nowe wyzwania i dotyczą one:

- przystosowania się do samotności następującej po okresie życia we dwoje,
- bycia głową rozbitej rodziny oraz dźwigania często całkowitej odpowiedzialności za wychowanie dzieci,

---

² M. Beisert, *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000, s. 96-97.

- zaistnienia konieczności zmiany miejsca zamieszkania,
- zawierania nowych znajomości i utraty starych,
- konieczności radzenia sobie z jakimś stopniem zubożenia materialnego (szczególnie w przypadku kobiet) oraz
- borykania się z problemami emocjonalnymi i ze zmianą zachowania dzieci³.

Literatura przedmiotu podaje, że rozwodzący się małżonek (niezależnie od płci) powinien przejść przez cztery stadia indywidualnego procesu zaradczego. Zaangażowani w rozwód dorośli mają do wykonania przede wszystkim dwa zadania. Pierwsze dotyczy odbudowy swojego życia w taki sposób, by móc wykorzystać „drugą szansę”, jaką daje im rozwód. Drugie wiąże się z ochroną dzieci przed uwikłaniem ich w konflikt, wojnę między sobą oraz z opieką i pomocą w okresie dorastania.

Wstępny okres zmagania się z rozwodem nazwany został stadiem zaprzeczenia. Często pojawia się również nazwa stadium rozczarowania lub erozji. W tym okresie jednostka zauważa pewne symptomy rozpadu, ale nie interpretuje ich jako zapowiedzi rozwodu. Faza zaprzeczania może przyjmować mniej lub bardziej drastyczną postać. Do najbardziej skrajnych form należy długotrwałe i uporczywe odrzucanie oczywistych faktów. Mniej dramatyczny scenariusz przejawia się w posiadaniu niezłomnej nadziei na rekonstrukcję związku. Opuszczenie tej fazy ma miejsce, gdy u osoby rozwiedzionej pojawia się przekonanie, że małżeństwo jest ostatecznie rozwiązane i nic nie jest go w stanie zrekonstruować, oraz przekonanie, że stan obecny jest mniejszym złem niż poprzedni, czyli pozostawanie w związku⁴. Niezwykle istotne jest, aby doprowadzić małżeństwo do możliwie najbardziej cywilizowanego końca, tzn. zakończyć je w sposób godny, starając się zachować jak największą równowagę moralną i emocjonalną. Wydaje się to niezwykle trudne, tym bardziej, że rozwód często wyzwała w ludziach silne, rywalizacyjne emocje, o negatywnym zabarwieniu. To jednak dorośli w tym ciężkim dla nich okresie powinni realistycznie ocenić dziecięce potrzeby, umieć oddzielić je od własnych i zawrzeć jak najlepszy dla wszystkich stron układ. Według J.S. Wallerstein zrealizowanie tych zadań bardzo ułatwia życie całej rodzinie po rozwodzie. W przeciwnym razie przez wiele lat u wszystkich zaangażowanych weń osób może trwać poczucie ograniczenia, gniew i cierpienie⁵.

Kolejny etap to stadium żałoby, nazywany również okresem żalu, straty, depresji. Rozwód zawsze wiąże się z przeżywaniem straty. Okres ten jest tym dłuższy i intensywniejszy, im większy jest rozmiar poniesionych w obliczu rozwodu strat. W tym czasie na czoło wysuwają się uczucia żalu, smutku, winy, wstydu oraz lęku, przypominając wciąż o poniesionej porażce. Inaczej przeżywa tę fazę osoba opuszczona, inaczej inicjująca rozwód. Trudności adaptacyjne tej pierwszej będą zdecydowanie większe, ponieważ jej gotowość do rozstania była mniejsza. Żałoba nie

³ M. Herbert, *Rozwód w rodzinie*, GWP, Gdańsk 2005, s. 49.

⁴ M. Beisert, wyd. cyt., s. 108.

⁵ J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci dziesięć lat po rozwodzie*, Charaktery, Kielce 2006, s. 332-333.

kończy okresu przeżywania emocji związanych z rozwodem. Dlatego też niektórzy autorzy nie wyróżniają okresu smutku jako odrębnej fazy, w zamian używając pojęcia „huśtawka emocjonalna”, kiedy to smutek przeplata się ze złością. Uczucia smutku, lęku i opuszczenia zmieniają się w czasie. Dla obojga małżonków najintensywniej przeżywana żaloba wiąże się z kilkunastomiesięcznym okresem występującym po rozwodzie. Później następuje spadek intensywności tych uczuć, co prawdopodobnie jest wynikiem „wypalenia się” żalu i podjęcia nowych zadań⁶. Każdy z byłych partnerów musi najpierw uświadomić sobie stratę oraz zrozumieć, że ich wspólne marzenia i plany nigdy już nie zostaną urzeczywistnione. Nawet w najgorszych małżeństwach partnerzy mają pewne oczekiwania dotyczące życia, miłości, szacunku, toteż potrzebny jest czas na odżałowanie strat, by móc zamknąć za sobą drzwi za nieudanym związkiem i pójść dalej w kierunku odbudowy siebie i własnego życia.

Po fazie żaloby wyodrębnia się stadium złości i gniewu. Przeważają tu uczucia takie jak złość za porażkę małżeńską, kierowana przede wszystkim w stronę byłego partnera. Mogą się pojawić akty agresji mające na celu bezpośrednie lub symboliczne zniszczenie byłego małżonka. Odreagowanie to ma zwykle destrukcyjny charakter, a formy, jakie przybiera, nie są społecznie aprobowane. Wówczas duża ilość energii rozwiedzionego osoby zużytkowana zostaje na rozładowanie negatywnych emocji. Przebieg tej fazy trwa zwykle od dwóch do czterech lat⁷.

Ostatni etap – stadium rekonstrukcji – stanowi dokonanie ponownego bilansu zysków i strat oraz ostateczne oderwanie się od byłego małżonka, porzucenie dotychczasowej nienawiści i gniewu i wykształcenie nowej tożsamości, jak i planowanie przyszłości. W tej fazie podkreśla się wytworzenie nowego, stabilnego i autonomicznego stylu życia oraz jego akceptację przez jednostkę, rekonstrukcję więzi i zbliżenie się do ludzi. J.S. Wallerstein⁸ formułuje te postulaty w postaci czterech zadań stojących przed rozwiedzionymi dorosłymi. Stanowią je: separacja od zaburzonej więzi małżeńskiej, rozwiązanie problemu lub kontrolowanie lęku i gniewu, stabilizacja kontaktów z byłym partnerem do realizacji celów wychowawczych i finansowych oraz stworzenie dojrzałych więzi z ludźmi.

Faza ta jest procesem długotrwałym i nie dla wszystkich możliwym do osiągnięcia, wymaga bowiem nabrania emocjonalnego dystansu do wydarzeń z przeszłości. Osiągnięcie tego stadium zależy w dużej mierze od upływu czasu, wieku i płci małżonków, nurtujących ich problemów intrapsychoicznych oraz od inicjatywy rozwodowej i statusu ekonomicznego byłych partnerów. Badania J.S. Wallerstein i J.B. Kelly dowodzą, że przeciętna kobieta czuje się dobrze po upływie trzeciego roku od rozwodu, mężczyzna osiąga ten stan już w drugim roku. Na taki stan nakłada się przede wszystkim zmienna wieku, która powoduje, że czas działa na korzyść mężczyzn, ponieważ starsi mężczyźni osiągnęli równowagę szybciej niż młodsi. Przyczyn takie-

⁶ M. Beisert, wyd. cyt., s. 109.

⁷ Tamże, s. 110.

⁸ J.S. Wallerstein, *Children of Divorce*, [w:] R.H. Moos (ed.), *Coping with Life Crises*, Plenum Press, New York-London 1986, s. 35-49.

go stanu można upatrywać w ich lepszych kwalifikacjach zawodowych, a tym samym lepszym statusie ekonomicznym. Kobietom wiek obniża możliwości odbudowy kontaktów intymnych i poprawy sytuacji finansowej⁹.

Drugie zadanie, oprócz odbudowy własnego życia, jakie stoi przed dorosłymi osobami po rozwodzie, to pomoc dzieciom w przejściu przez rozpad małżeństwa i życie po rozwodzie. Pomimo negatywnych uczuć wobec siebie, rodzice powinni zaangażować się w życie swoich dzieci na tak długo, jak długo ich dzieci tego potrzebują. Życie dzieci w czasie kryzysu i po nim może być łatwiejsze dzięki postawom rodziców. Wsparcie matki i ojca jest wręcz nieodzowne w przygotowaniu dzieci na rozwód, jak i w ochronie ich przed mającymi nastąpić wydarzeniami. Dlatego o rozwodzie należy powiedzieć dzieciom wówczas, gdy stanie się on wiążącą decyzją. Dzieci powinny dowiedzieć się, co złego dzieje się w ich rodzinie i zrozumieć, dlaczego do rozwodu doszło. Rodzice mają obowiązek przygotować swe dzieci na to, co czeka je w przyszłości, podając możliwie dużo szczegółów i konkretów oraz tłumacząc, że rozwód przyniesie wiele zmian w ich życiu. Dorośli muszą też zapewnić dzieci, że będą je zawsze informować o wszystkich znaczących wydarzeniach oraz że oboje w dalszym ciągu je bardzo kochają, a rozwód nie osłabi więzi między nimi a rodzicami, nawet jeśli jedno z rodziców będzie mieszkać osobno¹⁰.

Był czas, gdy rozwód poruszał opinię społeczną, a fakt rozkładu pożycia był skrętnie ukrywany przed otoczeniem. Rozpad małżeństwa był kiedyś zjawiskiem wstydlivym, hańbą w rodzinie i skandalem, skazując osoby zaangażowane weń na potępienie w kręgach społeczności, w której jednostki te żyły. Sądzę, że i dziś w pewnych kręgach społecznych rozwód jest nadal symbolem porażki życiowej i złego wyboru oraz powodem cierpień zaangażowanych weń stron sporu. Z. Tyszka¹¹, interpretując nagły wzrost liczby rozwodów, uważa, że jest on spowodowany w znacznej mierze wynikiem ewolucji prawa i obyczajów, które stają się wciąż bardziej liberalne. Zgadzam się, jednakże myślę, że nie tylko to jest przyczyną. Większą rolę, według mnie, odgrywa tu nieumiejętność stworzenia podstaw dobrej komunikacji pomiędzy ludźmi i skomplikowanie życia codziennego, co prowadzi razem do narastania we współczesnej rodzinie wciąż nowych problemów, konfliktów, niesnasek i żalów. Nieumiejętność ich rozwiązywania i przetrwania powoduje, że ludzie wybierają do pozbycia się odczuwanego napięcia najłatwiejszy z możliwych środków, jakim jest rozwód.

Niepokojącym przejawem kryzysu współczesnej rodziny, o którym często piszą polscy pedagodzy, jest jej nietrwałość i wzrastająca liczba prowadzonych przez sądy spraw rozwodowych. Nieporozumienia i konflikty rodzinne burzą szczęście i spokój każdej rodziny, wprowadzając dezorganizację w stosunkach między członkami rodziny, rodząc obojętność i postępujący zanik więzi małżeńskiej i rodzinnej. Trudno

⁹ M. Beisert, wyd. cyt., s. 112.

¹⁰ J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Rozwód, a co z dziećmi?*, Zysk i S-ka, Poznań 2005, s. 37-47.

¹¹ Zob. Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa 1979.

jednak nie zgodzić się ze zdaniem Z. Tyszki, który twierdzi, że: „Na szczęście nie mamy – jak dotychczas – do czynienia z upadkiem rodziny. Co prawda kryzys przeżywają miliony rodzin, wiele z nich się rozpada, ale instytucja rodziny trwa nadal, zawierają się nowe małżeństwa, jakkolwiek maleje liczba ślubów. [...] Rodzina stanowi integralny i niezmiernie ważny element każdego społeczeństwa, w tym również tych społeczeństw europejskiego kręgu kulturowego, które egzystują w ramach współczesnej cywilizacji postindustrialnej, podlegając (w zależności od kraju) jej większym lub mniejszym wpływom”¹².

3. Dzieciństwo w obliczu rozwodu rodziców. Negatywne następstwa rozwodu dla dzieci

Wydarzenie rozwodu zostaje silnie zapisane w biografii całej rodziny, zarówno poszczególnych małżonków, jak i ich dzieci. Jednakże dzieci przeżywają rozwód rodziców zupełnie inaczej niż ich dorośli opiekunowie. Dziecko uwikłane w rozwód rodziców odbiera go głównie jako zagrożenie poczucia własnego bezpieczeństwa oraz własnej wartości. Siła oraz skutki przeżywanego przez dziecko stresu z powodu rozpadu rodziny mogą być modyfikowane i zależne od wielu czynników, spośród których znaczenia nabierają: stopień przywiązania dziecka do rodziców, wiek, płeć oraz indywidualne cechy dziecka, jak również relacje dziecka z rodzicami w okresie przedrozwodowym, a także jego percepcja sytuacji domowej przed rozwodem i w jego trakcie.

Z badań J. Brągiel wynika, że najczęstszymi uczuciami przeżywanymi przez dzieci w trakcie rozwodu rodziców były uczucia nieszczęścia (100%), strachu (96%) oraz samotności (92%). Dalej uplasowały się uczucia gniewu, wrogości otoczenia oraz utraty własnej wartości. Badani przez Brągiel odczuwali rozwód rodziców jako utratę części swojego normalnego dzieciństwa (96%) i czuli się rozdarci między rodzicami (76% badanych)¹³. Badania te obrazują, jak wielkim nieszczęściem dla dziecka jest rozwód jego rodziców oraz ile negatywnych emocji wzbudza w dziecku to traumatyczne wydarzenie.

Podobne wyniki zanotował H. Cudak¹⁴ w prowadzonych przez siebie badaniach. Według autora najczęściej dzieci rozwodzących się rodziców odczuwa:

- 1) smutek z powodu rozbicia rodziny,
- 2) wewnętrzną pustkę i poczucie beznadziei,
- 3) lęk i niepokój,

---

¹² Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1994, t. VI, s. 36.

¹³ J. Brągiel, *Skutki rozwodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1997, t. XI, s. 179.

¹⁴ H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 86.

- 4) tendencje do niskiej samooceny,
- 5) brak poczucia sensu życia i wiary w przyszłość,
- 6) poczucie osamotnienia i zagubienia,
- 7) poczucie winy oraz gniew, złość, agresję, rozpacz.

Dziecko będące w samym środku wydarzeń mających miejsce w rodzinie nie ma jednakże wpływu na decyzje podejmowane przez swoich opiekunów. Tym bardziej czuje się bezsilne i osamotnione. Wszyscy wspierający, nawet rodzice, zdają się być daleko. Dzieci nie mają z kim porozmawiać, nie mają do kogo zwrócić się o pomoc. Czasami próbują walczyć, jednakże gdy ich interwencja nie przynosi wymiernych skutków w postaci pogodzenia się rodziców, zamykają się na swe otoczenie zewnętrzne, w strachu oczekując na to, co przyniesie kolejny dzień. Zahamowaniu ulega aktywność dziecka w sytuacjach społecznych, często objawiająca się wycofywaniem z interakcji. Bojąc się utraty rodzinnego domu, dającego ciepło emocjonalne i poczucie bezpieczeństwa, mały człowiek zaczyna się zastanawiać nad swoim udziałem w procesie rozpadu rodziny. Często obwinia samego siebie za to, że jego rodzice się rozchodzą lub reaguje agresją, którą kieruje do rodziców, gdy w ich postępowaniu upatruje źródła winy za to, co się dzieje w domu. Wszystkie te negatywne doświadczenia zapadają na długo w pamięci dziecka, mając ogromny wpływ na całe jego życie.

Na podstawie prowadzonych badań nad rozwodem w rodzinie wskazuje się, że wewnętrzne przeżycia dzieci w postaci negatywnych, depresyjnych stanów mogą przybierać w rodzinach rozwodzących się rodziców różne rodzaje odczuć:

1) obojętność – kiedy to dziecko przestaje się interesować wydarzeniami w szkole, w domu, w środowisku rówieśniczym. Często odczuwa pustkę i nudę, beczynnie spędzając czas. Staje się obojętne wobec piętrzących się problemów, faktów, zjawisk i ludzi;

2) agresję zewnętrzną – walkę, wyrażającą się w dużej nademocjonalności oraz gniewie skierowanym na zewnątrz w stosunku do osób najbliższych (matki, ojca, rodzeństwa) lub do osób i grup społecznych funkcjonujących poza rodziną. Może ona też przyjąć formę tzw. cichej agresji, w postaci oporu, złośliwości czy wewnętrznego buntu. Nierozładowana może przekształcić się w autoagresję, prowadząc do samookaleczenia czy prób samobójczych;

3) poczucie bezradności – występuje u dzieci mających obniżoną samoocenę i niskie poczucie własnej wartości. Skutkiem tego jest ograniczenie i obniżenie własnej aktywności;

4) chwiejność, niestabilność nastrojów emocjonalnych – dzieci te cechuje duża amplituda przeżyć emocjonalnych – od euforii po rozpacz, potęgowana wśród dzieci pochodzących z rodzin rozwiedzionych poczuciem pustki uczuciowej i bezsensu życia¹⁵.

¹⁵ H. Cudak, wyd. cyt., s. 90.

Interesującą próbę uporządkowania czynników determinujących wpływ rozwodu na dziecko stanowi również hipotetyczny model G.W. Petersona. Propozycja ta nazwana została przez autora teorią średniego zasięgu, integrując dotychczasowe badania i koncepcje rozwodu z pojęciami teorii stresu rodzinnego.

Istotą koncepcji Petersona jest analiza wpływu na psychospołeczny rozwój dziecka faktu wycofania się rodzica ze związków rodzinnych. Z punktu widzenia tego rozwoju najważniejsza dla autora jest kompetencja społeczna, reprezentująca cechy dziecka, na które oddziałuje kryzys rozwodowy. Dziecko może zostać sklasyfikowane jako społecznie kompetentne, kiedy wykazuje wysoki poziom samoakceptacji, umiejętności współpracy z osobami znaczącymi, rozwoju moralnego, orientacji na osiągnięcia oraz kontroli wewnętrznej, bądź mniej kompetentne społecznie, kiedy charakteryzuje się niskim poziomem wymienionych podwymiarów. Zdaniem autora, w czasie rozwodu cele indywidualne dominują nad rodzinnymi, zatem „jednostkowe definicje sytuacji” są głównymi determinantami oddziaływania rozwodu na dziecko, pozwalającymi ustalić jego stopień i kierunek (pozytywny, ambiwalentny, negatywny). Peterson rozpatruje „definicję sytuacji” dwuaspektowo – w kontekście stosunków dziecka z rodzicem nie sprawującym nad nim stałej opieki oraz w kontekście jego relacji z rodzicem opiekunem. Wprowadza też rozróżnienie między natychmiastową reakcją załamania się dziecka podczas przebiegu rozwodu a długofalowymi skutkami rozwojowymi rozwodu, znajdującymi odbicie w jego społecznej kompetencji¹⁶.

Z relacji dziecko – rodzic niesprawujący opieki wynika, że opuszczenie rodziny przez ojca będzie powodowało negatywne konsekwencje dla rozwoju dziecka tylko wtedy, gdy odczuwa ono tę sytuację jako traumatyczną. I odwrotnie – skutki rozwodu mogą być niezauważalne lub interpretowane przez dziecko jako pozytywne, jeśli brak zaangażowania ze strony rodzica dziecko odbiera mniej „dramatycznie”. Trafna interpretacja przez dziecko jakości małżeństwa rodziców przed rozwodem wydaje się od początku przygotowywać je do kryzysu rozwodowego. Postrzeganie tego związku w sposób nieadekwatny pogłębia uraz psychiczny dziecka związany z rozpadem rodziny. Lęk i niepokój dziecka wywołany rozwodem będzie tym większy, im bliższe i bardziej istotne były dla niego kontakty z rodzicem opuszczającym rodzinę. I przeciwnie, odejście rodzica może stanowić pozytywne rozwiązanie, gdy stosunki te były napięte i niezadowolające¹⁷.

Z relacji dziecko – rodzic opiekun wynika, że to, jak rodzic sprawujący pieczę nad dzieckiem radzi sobie z kryzysem rozwodowym oraz funkcjonuje w roli rodzicielskiej, w dużej mierze będzie wpływało na osobowościowe i społeczne cechy dziecka. Wsparcie rodzicielskie, właściwa argumentacja, ograniczenie przymusu

¹⁶ E. Wideł, *Wpływ rozwodu na psychospołeczny rozwój dziecka – model Petersona*, „Problemy Rodziny” 1995, nr 3(201), s. 31.

¹⁷ E. Wideł, *Przystosowanie dziecka do rozwodu rodziców*, [w:] E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowej*, Warszawa 2000, s. 51.

i konsekwencja w postępowaniu z dzieckiem zwiększają jego społeczną kompetencję. Z kolei wysoki poziom społecznej kompetencji dziecka podnosi jakość pełnienia funkcji socjalizacyjnej przez matkę. Ten model relacji określają też zmienne nazywane „możliwościami przeciwdziałania kryzysowi”, do których należą: zewnętrzna pomoc, osobiste zdolności rodzica – opiekuna oraz zdolności regeneracyjne rodziny. W czasie kryzysu rodzina często przechodzi od fazy dezorganizacji do ponownego dostosowania się. Badania nad rozwodem dowodzą, że po początkowych porażkach w pełnieniu funkcji wychowawczych rodzice – opiekunowie często powracają do wcześniejszego poziomu osiągnięć, a dzieci, które przed rozwodem wykazywały wysoki poziom psychologicznego przystosowania, w znacznym stopniu odzyskują je w rok bądź dwa po rozwodzie rodziców¹⁸.

Niestety, nie ma to przełożenia na wszystkie dzieci pochodzące z rozbitych rodzin, niektóre z nich wykazują bowiem trwałe zaburzenia rozwojowe. U tych dzieci proces radzenia sobie z rozwodem rodziców trwa o wiele dłużej, nawet i do dziesięciu lat po tym wydarzeniu. Wpływ rozvodu rodziców na ich dziecko jest, jak widać, bardzo złożony i trudny do jednoznacznego określenia. Są dzieci, które radzą sobie z tym traumatycznym wydarzeniem dobrze i szybko adaptują się do nowej sytuacji, jednakże niektóre nie posiadają takich umiejętności, a rozwód rodziców głęboko zapada w ich psychikę, mając silny i negatywny wpływ na ich późniejsze życie. Tym dzieciom szczególnie potrzebna jest pomoc i wsparcie, zarówno ze strony samych rodziców, jak i ich otoczenia oraz wyspecjalizowanych instytucji społecznych.

Stan dotychczasowych badań nad rozwodem wskazuje, że wpływ sytuacji rozwodowej na dzieci może mieć zróżnicowany charakter. Większość badaczy uznaje, że jest to raczej wpływ negatywny. Wpływ ten jednak zależy przede wszystkim od wcześniejszego przygotowania dzieci do mającego nastąpić rozvodu oraz porozwodowych interakcji rodziców z dziećmi.

Rozwód rodziców jest jednak dla każdego przeżywającego go dziecka wydarzeniem trudnym i bolesnym. W większości przypadków odbiera mu bowiem część beztrudnego i szczęśliwego dzieciństwa. Wiele dzieci zmuszonych jest z dnia na dzień wydorosnąć i zmagać się z problemami świata dorosłych, których tak do końca nie są w stanie zrozumieć. Rozwód burzy ich uporządkowany świat, a siła i dynamika zmian zachodzących w rodzinie budzą niepokój i lęk o dalszą przyszłość.

4. Pomoc „rodzinom w rozwodzie”. Poradnictwo i mediacje.

Wskazówki dla rodziców

Złożoność i wielowymiarowość następstw rozvodu zarówno dla małżonków, jak i dla dziecka obliguje do poszukiwania kierunków wsparcia i pomocy rodzinom w trakcie rozvodu i po rozwodzie.

¹⁸ E. Wideł, *Przystosowanie dziecka...*, s. 53.

Szczególnie dzieci stojące w obliczu rozwodu rodziców potrzebują w tym trudnym dla nich czasie możliwie jak najwięcej źródeł wsparcia ze strony swojego najbliższego otoczenia: rodziny, przyjaciół, bliskich osób, jak również w postaci zinstytucjonalizowanej formy pomocy oferowanej przez szkoły (pedagogów szkolnych, nauczycieli, psychologów) oraz specjalistów pracujących z rodzinami w kryzysie. Również rozwodzący się rodzice, korzystając z usług poradniczych i mediacji rozwodowych, są w stanie efektywniej pomóc swojemu dziecku poradzić sobie z ich rozwodem.

Do rodzinnych źródeł wsparcia w pierwszej kolejności zaliczyć trzeba dziadków. Dziadkowie czują silną więź emocjonalną ze swoimi wnukami, która nabiera szczególnego znaczenia dla dzieci z rodzin rozbitych, ponieważ dom dziadków jest dla nich zawsze oazą spokoju i miłości w porównaniu z ich domem, gdzie wiecznie wybuchają awantury i kłótnie między rodzicami. W tym ciężkim okresie, jakim jest rozwód rodziców, oraz w czasie zmagania się z sytuacją porozwodową obecność dziadków, ich wsparcie i miłość pomagają dziecku w przezwyciężeniu poczucia samotności i rozpaczki wywołanych rozpadem domu rodzinnego¹⁹. Niestety, nie we wszystkich rodzinach można liczyć na wsparcie ze strony dziadków. Ich dom może być oddalony o dziesiątki kilometrów od miejsca zamieszkania dziecka, mogą też być niezdolni (ze względu na swój sędziwy wiek) do jakiegokolwiek pomocy bądź po prostu już nie żyć.

Toteż ważnym źródłem wsparcia dla dziecka może się okazać jego własne rodzeństwo. Dzieci mogą sobie wzajemnie pomagać podczas rozwodu i po nim, przeciwdziałając poczuciu osamotnienia odczuwanego przez większość z nich w tym czasie. Obecność brata czy siostry osłabia lęk, łagodzi niepokoje. Dzieci razem się martwią i wspierają, opiekują się sobą, gdy rodzice zmagają się ze swoimi problemami i nie mają dla nich czasu. Jeżeli dziecko jest jedynakiem, tym bardziej czuje się osamotnione, nie mając z kim porozmawiać o swoich troskach. J.S. Wallerstein podkreśla, że dzieci niemające rodzeństwa wielokrotnie mają poczucie izolacji oraz wrażenie, że wszystkie problemy rodziców w momencie konfliktu rozwodowego spadły na ich barki. Dlatego w przypadku tych dzieci niezwykle ważny jest kontakt z rówieśnikami. Wspólne zabawy i spędzanie razem czasu pozwoli im na uzyskanie wsparcia, jakiego potrzebują, oraz nabrania dystansu do wydarzeń rodzinnych²⁰.

Nauczyciele i szkoły, jako instytucje wychowawcze, zaczynają rozumieć, że dzieci z rozwodzących się rodzin wymagają szczególnej opieki i wsparcia. W Stanach Zjednoczonych szkoły zaczynają formować specjalne grupy wsparcia, mające pomagać dzieciom, których rodzice się rozwiedli albo są w trakcie rozwodu²¹. W naszym kraju niestety brakuje, jak do tej pory, takich form pomocy grupowej dla dzieci, co może dziwić tym bardziej, że dzieci z rodzin rozwiedzionych wciąż przy-

¹⁹ J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Rozwód, a co z dziećmi?...*, s. 159-160.

²⁰ Tamże, s. 164.

²¹ J.S. Wallerstein, S. Blakeslee, *Druga szansa. Mężczyźni...*, s. 10.

bywa. Podczas takich grupowych spotkań dzieci mogą przezwyciężyć wstyd, który często im towarzyszy w kontaktach z rówieśnikami z powodu poczucia swej inności w stosunku do dzieci z pełnych rodzin, oraz uświadomić sobie, że nie są jedynymi dziećmi, których dotyczy rozwód rodziców. Korzyści, jakie przynosi uczestnictwo w takich grupach, pod okiem wykwalifikowanego nauczyciela czy pedagoga szkolnego, mogą być nie do przecenienia w kształtowaniu strategii zaradczych wykorzystywanych przez dziecko. Warto więc, by władze polskich szkół także brały takie możliwości pomocy pod uwagę.

Również rodzice mają możliwości ofiarowania pomocy i wsparcia swoim dzieciom w tym trudnym czasie. Korzystanie z poradnictwa dla rozwodzących się małżonków może dać potrzebny zasób wiedzy na temat: reakcji dzieci na rozwód, obaw, które je dręczą w sytuacji niepewności co do przyszłości ich rodziny, praktycznych umiejętności, jak rozmawiać ze swoim dzieckiem o rozwodzie. Wykwalifikowani specjaliści mogą też służyć radą w wielu istotnych kwestiach dotyczących życia rodziny po rozwodzie, nakreślić obszary wymagające od rodziców zawarcia porozumienia w imię przyszłego dobra ich dziecka.

Dobrym sposobem na poszukiwanie przez rodziców odpowiedzi na pytanie: jak pomóc swojemu dziecku przejść przez okres rozwodu, może być korzystanie z szeroko dostępnej literatury przedmiotu, także o charakterze poradnikowym. W książkach rodzice mogą odnaleźć jasno i w przystępny sposób sformułowane wskazówki, w jaki sposób postępować z dzieckiem doświadczającym rozwodu rodziców w różnych okresach jego rozwoju. Znajdą tam też praktyczne podpowiedzi, w jaki sposób sprawować opiekę nad dzieckiem w okresie porozwodowym, gdy jedno z rodziców opuszcza dom.

Mając na celu jak najłagodniejsze i jak najmniej raniące emocjonalnie przeprowadzenie procesu rozwodowego, rozwodzący się małżonkowie mogą skorzystać również z mediacji rozwodowych. Mediacje rozwodowe, jak wskazuje H. Przybyła-Basista, dotyczą takiej sytuacji, w której małżonkowie podjęli już decyzję o prawnym zakończeniu swojego małżeństwa lub biorą pod uwagę podjęcie takiej decyzji²². Do najczęściej podejmowanych kwestii w trakcie postępowania mediacyjnego, dotyczących spraw okołorozwodowych, należą:

- sposób rozstania, orzekanie o winie,
- władza rodzicielska,
- miejsce zamieszkania małoletnich dzieci,
- kontakty z dziećmi małżonka, który nie będzie sprawował bezpośredniej opieki nad nimi,
- wysokość alimentów,
- podział majątku,
- sposób korzystania ze wspólnego mieszkania po rozwodzie²³.

²² H. Przybyła-Basista, *Proces mediacji rodzinnych – od teorii do praktyki*, „Mediator” 2002, nr 21, s. 5-23.

²³ K. Bargiel-Matusiewicz, *Negocjacje i mediacje*, PWE, Warszawa 2010, s. 105.

Mediacje mogą być także bardzo pomocne, gdy rodzina wchodzi w okres porozwodowy (po orzeczeniu rozwodu lub separacji) i rozpoczyna nowy etap swego życia. Udział „trzeciej strony” może być wykorzystany przy renegocjacji poprzednio dokonanych ustaleń (np. modyfikacji planu odwiedzin rodzica będącego poza strukturą rodziny) czy rozwiązywania na bieżąco nowych pojawiających się nieporozumień (np. finansowej partycypacji rodziców w kosztach edukacji swojego dziecka)²⁴.

5. Zakończenie

Niezwykle trudnym zadaniem jest pomoc osobom i całym rodzinom w okresie rozwodu. Wraz z nim bowiem ujawniają się wszelkie możliwe negatywne emocje: nienawiść, gniew, żal, przesłaniające często możliwość racjonalnego myślenia i zachowania (głównie w odniesieniu do dorosłych osób uwikłanych w rozwód).

Rozwód stanowi, według mnie, jeden z ważniejszych kryzysów życiowych każdego doświadczającego go człowieka, zawsze bowiem niesie ze sobą zapowiedź zmiany. Wiąże się z dylematami natury moralnej, religijnej bądź obyczajowej. Dla małżonków zaś zawsze oznacza utratę związku, który w założeniach miał być trwały i dawać satysfakcję jednostce. A dla dzieci z rodzin rozwiedzionych niesie ze sobą utratę domu rodzinnego, który miał być stabilny i bezpieczny.

Wydaje się jednak, że z roku na rok rośnie powszechna świadomość wpływu rozwodu na rodziny i dzieci. Doradcy, psychoterapeuci, nauczyciele, lekarze, sędziowie i prawnicy rodzinni stają się coraz bardziej wyczuleni na szczególne potrzeby rozwiedzionych rodzin. A liczba instytucji udzielających pomocy związanej z rozwodem, łącznie z mediacjami w sądach, stale wzrasta.

Literatura

- Bargiel-Matusiewicz K., *Negocjacje i mediacje*, PWE, Warszawa 2010.
- Beisert M., *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2000.
- Brańiel J., *Skutki rozwodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1997, t. XI.
- Cudak H., *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2005.
- Gójska A., Huryn V., *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych*, C.H. Beck, Warszawa 2007.
- Herbert M., *Rozwód w rodzinie*, GWP, Gdańsk 2005.
- Przybyła-Basista H., *Proces mediacji rodzinnych – od teorii do praktyki*, „Mediator” 2002, nr 21.
- Tyszka Z., *Rodzina w świecie współczesnym-jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1994, t. VI.

---

²⁴ A. Gójska, V. Huryn, *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych*, C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 34.

- Wallerstein J.S., *Children of Divorce*, [w:] R.H. Moos (ed.), *Coping with Life Crises*, Plenum Press, New York-London 1986.
- Wallerstein J.S., Blakeslee S., *Rozwód, a co z dziećmi?*, Zysk i S-ka, Poznań 2005.
- Wallerstein J.S., Blakeslee S., *Druga szansa. Mężczyźni, kobiety i dzieci dziesięć lat po rozwodzie*, Charaktery, Kielce 2006.
- Widział E., *Przystosowanie dziecka do rozwodu rodziców*, [w:] E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowej*, Warszawa 2000.
- Widział E., *Wpływ rozwodu na psychospołeczny rozwój dziecka – model Petersona*, „Problemy Rodziny” 1995, nr 3 (201).

HOW TO HELP A CHILD IN THE FACE OF THEIR PARENTS DIVORCE? COUNSELLING AND MEDIATION FOR DIVORCING PARENTS

Summary: Every year, an increasing number of divorces can be noticed in our country. According to the CSO in 2009 Poland recorded the highest number of divorces so far – 72000. There are also predictions that in the coming years one should expect a more increasing than decreasing trend in terms of the number of divorces in our country. Thus, there will be an increasing number of children, who will grow up in divorced families. A divorce of parents is a critical event for the entire family system. Minors and already grown up children are particularly vulnerable to the negative consequences of parents divorce. The article addresses issues concerning the divorce in the family and provides practical hints for professionals working with families, as well as for parents facing a decision of divorce. The presented text particularly emphasizes the different ways of help and support for a child of divorcing parents.

Keywords: divorce, family, child, family counselling, mediation for divorcing parents.